

Konstantin Jireček (1854–1918) Bécsben élő alkotó értelmiségi, tudós családból származott (apja irodalomtörténész, minisztériumi tisztviselő; a nagynevű szlavista P. J. Šafárik az anyai nagyapja volt), aki egy generációval Ekrem előtt szintén a Theresianumban tanult, majd a prágai egyetemen bolgár történetből doktorált (1875; ld. *Geschichte der Bulgaren*, 1876). További történeti munkáit is részint még Bulgáriának szentelte. Ez irányú felkészültségének köszönhetően szemelték ki 1879-ben a függetlenségét elnyert balkáni állam közoktatási minisztériuma egyik fontos tisztségére a korszerű iskola-rendszer kiépítésének feladatával. Rövid ideig a miniszteri tisztséget is betöltötte, majd a nemzeti múzeumot és könyvtárat igazgatta. Tevékenységéről egykorú naplója ad számot (*Balgarski dnevnik*, 1-2. köt. Szófia, 1930/32). Jireček külső szerepvállalása szorosan illeszkedik abba a kiterjedt, nyugatot és keletet átfogó nemzetközi szakértői és jószolgálati forgalomba, amely az I. világháború előtt a Balkán felszabadult vagy önállósult szuverenitásainak első berendezkedését szolgálta a kultúrától a katonai kiképzésig, s új köröket írt le a Délszláv Királyság korai időszakában, majd újra mozgásba lendült a 20. század végi jugoszláv háborúk után. – Maga Jireček 1884-ben eleget tett az újonnan létesült prágai cseh egyetem meghívásának, tíz évre rá azonban visszatért Bécsbe az egyetem szláv filológiai tanszékére, 1907-től haláláig pedig a Kelet-Európa-történeti intézet élén munkált. Bulgária utáni tevékenysége a nyugat-balkáni történet irányába fordult. Kései (befejezetlen) főműve: *Geschichte der Serben* (1-2. köt. 1911/18).

*

Az életrajzi példákban a balkáni folyamatokat illetően kézzelfogható a régiókat, sőt világrészeket összekötő transzfer jelentősége, s látható módon jelzik ki a hatópontokat. A regionális tér kitágul és többszöröződik. A történeti valóság adott szegmenseiben hirtelen jelentőségre tesz szert Montana állam rézkitermelő konjunktúrája, ami a jobb megélhetés reményében odavonzza a kivándorlót, hogy gyermeke annak az életkörnek a tapasztalataival találjon vissza a szűkebb és tágabb szülőföldhöz, vagy Bécs, Prága feleslege Szófiában jelentkező szakemberhiányt pótol. Itt még messze nem a kapcsolatok virtuális-egyetemes dimenziójában ható „globalizmusról” van szó, hanem valóságos terek kapcsolódnak egybe. (A térkapcsolatokat illetően egyébként a migrációk jelentőségét semmi esetre sem kell túlbecsülni, a kibocsátó hely szempontjából egyáltalán nem mindig „hoznak a konyhára” túl sokat. Például: nyert-e Jugoszlávia bármit is hosszabb távon Nyugat-Németországba küldött vendégmunkásai révén?) Helyi vonatkozásokban lehet „centrális” folyamatokról és „mellékszálakról” beszélni, de érdemes utánanézni: mely „mellékszál” hova torkollik be, s miként fejt ki a hatását. (Különös tekintettel a „nemzeti” folyamatra.) Transzlokális perspektívában akár az ellenkező-

jére fordulhat a dolgok jelentése. Érvényesítése bármely történeti régióban, de a Balkánt illetően különösen elengedhetetlen.

Komáromi Sándor

Posztoszocialista memóriagyakorlatok: Önszerveződő kórusok a volt Jugoszláviában

Petrović, Tanja: The Political Dimension of Post-Socialist Memory Practices: Self-Organized Choirs in the Former Yugoslavia = Südosteuropa, 59. vol. 2011. 3. no. 315–329. p.

A cikk olyan kulturális és társadalmi gyakorlatokat vizsgál a volt Jugoszlávia területén, amelyek újszerű szemszögből, pozitívan közelítik meg a szocialista múltat, és ezáltal megkönnyítik annak feldolgozását az egyén és a közösség szintjén. A szerző szerint e megközelítés felszabadító, cselekvésközpontú természete az, ami megteremtheti egy „normális”, európai jövő lehetőségét a volt jugoszláv államokban.

Az elmúlt két évtizedben a nyugati társadalmak mindig is döbbenet álltak a kelet-európaiak sajátos viselkedése előtt a szocialista múltat illetően. Mindenféle pozitív megnyilvánulást meglepőnek, sőt természetellenesnek tartottak, és a korábbi szocialista országok fiatal és törekeny demokráciái ellen irányuló fenyegetést láttak benne. Nyugat-európai vezető politikusok gyakran rámutatnak, hogy a nyugat-balkáni államoknak választaniuk kell konfliktusokkal terhelt, nacionalista múltjuk és európai jövőjük között. Ugyanakkor általában úgy tekintenek ezekre a társadalmakra, mint amelyek nem képesek vagy nem hajlandók leszámolni a múltjukkal, s emiatt képtelenek a jövő felé fordulni. Ezt a nézetet nemcsak politikai, hanem tudományos körökben is osztják, és arra figyelmeztetnek, hogy ez a fajta megszállottság azt jelzi, hogy a kelet-európai szocializmus talán már nem is a múlté.

A szerző ezzel szemben azt állítja, hogy a jugoszláv szocialista múlt-hoz való pozitív viszonyulás másképp is értelmezhető. A múlt újragondolásából felszabadulás, elmélkedés és ellenállás is fakadhat. A múlt segítségével kifejezhető a kollektivitás és a szolidaritás iránti vágy, amely átnyúlik az etnikai határokon. Ezáltal pedig ezek a társadalmak egy szebb jövőt álmodhatnak vagy követelhetnek maguknak.

A cikk írójának figyelmét elsősorban az önszerveződő ifjúsági kórusok gyakorlata keltette föl, amelyek a jugoszláv szocialista korszak dalait

éneklik. A saját magukat „garázskórusokként” meghatározó együttesek a csináld magad jellegű, alternatív garázs rockegyüttesek mintájára szerveződnek. E jelenség természetesen nem korlátozódik a volt Jugoszlávia területére, de tény, hogy a kórusok száma itt jelentősen megugrott. A legrégebbi ilyen kórus a belgrádi Horkeškart volt (ma Horkestar), de a szerző számos egyéb énekkart említ, amelyek mind az elmúlt évtized során alakultak meg, magukra vonva az emberek figyelmét.

Bár tagjaikat, hitvallásukat és repertoárjukat illetően a kórusok igen különbözőek, az közös bennük, hogy ugyanazon posztjugoszláv jelenségből nőttek ki, így működik közöttük valamiféle nyilvánvaló kapcsolat és kölcsönös inspiráció. Mindnyájan a szocialista, jugoszláv közelmúlthoz nyúlnak vissza, és tevékenységük lényeges elemének tartják a társadalmi aktivitást és a múlt dalainak és értékeinek megmentését a feledés homályától

A szerző a dalok témája alapján két csoportot különít el: a partizándalokat és a megújulásról és építésről szóló munkadalokat. A kórusok egyik alapelve a fasizmus szembeni kiállás. Gyakran olyan helyeken lépnek föl (pl. antifasiszta emlékműveknél), amelyek szimbolikus jelentőséggel bírtak a szocializmus alatt, de utána kiszorultak a köztudatból. Azáltal, hogy ismét felkeresik őket, új jelentést adnak ezeknek az emlékhelyeknek, amelyekről a szocializmus bukásával lemállott a korábbi ideológiai máz. A szocialista múlt autonóm megközelítése általában együtt jár az antifasiszta örökség és a második világháborús partizánmozgalmak melletti kiállással. Az önszerveződő kórusok által előadott partizándalok valójában a korábbi jugoszláv társadalmak történelmi revizionizmusára adott reakcióként értelmezendők. A partizándalok – az általuk képviselt egyetemes értékeknek és esztétikumnak köszönhetően – a kórusok gyakorlatában az ellenállás dalaivá változnak. Partizánkórusok már a második világháború alatt és után is léteztek mind a mai napig. Az önszerveződő ifjúsági kórusokat azonban élesen megkülönbözteti tőlük, hogy ez utóbbiak tagjainak nincs semmilyen közvetlen háborús élményük. Itt inkább olyan értékek generációs átadásáról beszélhetünk, amelyeket érdemesnek tartanak arra, hogy megmentésük őket a feledéstől, és amelyek szükségesek a jövő építéséhez.

Másrészt a munkadalok abból az időszakból származnak, amikor a munkát mindenki által elfogadott értéknek tartották, a munkás pedig a szocialista ideológia központi alakja volt. A kórusok gyakran munkásruhába öltözve, ipari helyszíneken lépnek föl. A jelenlegi neoliberális valósággal szemben a szocialista múlt a társadalmi biztonság ideje volt, mindenki számára elérhető egészségügyi ellátással és oktatással.

Mindezeket a társadalmi gyakorlatokat tekinthetnénk akár a múlttal szembeni irónia megnyilvánulásának is. Az énekesek és hallgatóik azonban elutasítják az iróniát. A szocializmus alatt az irónia a túléléshez szüksé-

ges stratégia volt. A szocializmust azonban felszámolták, így nincs már ok az ironizálásra. Sőt Jugoszlávia esetében nemcsak a szocializmus tűnt el, hanem maga az ország is. Most, hogy a partizánművészet levált az akkori ideológiáról, nézhetővé vált. A munkásokkal való azonosulás jelen esetben a valódi szolidaritás jele, ezért nem lehet irónia tárgya.

A kórusok azonban nemcsak az iróniát utasítják el, hanem a múlt iránti hamis nosztalgia vádját is. Azáltal, hogy tudatosan elhatárolódnak a szocialista múlttól, saját társadalmi aktivitásukat szeretnék legitimálni és objektívizálni. Ugyanakkor a kórustagok korából következő generációs különbség nem alap arra, hogy egybemossuk ezt a jelenséget a divatos retró kultúrával, ugyanis ez az értelmezés semlegesítené a politikai tevékenység lehetőségét.

A Nyugat mindig is a vallási és kulturális „másság” megtestesítőjeként tekintett a Balkánra, a korábbi szocialista országokhoz pedig egyfajta leereszkedő paternalizmussal viszonyult. Kétkedtek benne, hogy a kelet-európaiak képesek lesznek-e valaha igazán „európaivá” válni. Éppen ezért nagyon fontos e kórusok számára, hogy elutasítsák a nosztalgiát, mert csak így hiteles az az állásfoglalásuk, hogy a dalokban megjelentett jugoszláv értékek valójában egyetemes erények.

A közönség azonban nem tud ilyen egyértelműen elhatárolódnai a nosztalgiától, hiszen a soraikban ülők jelentős részének van személyes élménye a szocializmusról. Bár az egyének nosztalgiázása önmagában még nem képvisel politikai erőt, a szocialista múlttal kapcsolatos pozitív attitűdök nyilvános és közösségi szintű kifejezésével karöltve már politikai cselekvésre mobilizáló erőt jelenthet. A nosztalgikus érzések mögött gyakran nem más húzódik meg, mint a normális állapotok és az emlékezés iránti vágy. Ebben a formában viszont már kialakul egyfajta politikai dialógus a múltat felidézők és a hivatalos európai, illetve a domináns nemzeti kommunikáció között.

A szocialista múlt általában akadályként szokás tekinteni, amely a megbékélés és a normalizálódás útjában áll. A kérdést azonban így is feltehetjük: vajon milyen mértékben lehet a közös múlt a volt jugoszláv társadalmakat összekötő keret? Habár e kórusok nem győzik hangsúlyozni tevékenységük egyetemes jellegét, tagadhatatlan, hogy leginkább mégiscsak a volt Jugoszlávia területén működnek. Így tehát mindenképpen sajátos posztjugoszláv szociokulturális jelenségnek tekinthetők. Közös fellépéseik során olyan együttműködésre adnak példát, amelyhez szükségtelen regionális kohéziós folyamatokat, gazdasági érdekeket, földrajzi közelséget és egyéb közgazdasági érveket felmutatni.

Mindezek fényében felmerül az igény, hogy politikai szinten arról kezdjünk el gondolkodni, hogy hogyan lehetne beépíteni a jugoszláv szo-

cialista múlt örökségét a jövőért való küzdelemben. A közös múlt ideológiától mentes, autonóm feldolgozása elősegíthetné a normális viszonyok megteremtését a volt Jugoszlávia társadalmában, és javíthatná az európai jövő kilátásait. Ez a megközelítés, a közös múltból való építkezés mindenképpen őszintébb és elfogadhatóbb alapokat teremtené a volt jugoszlávok számára, mint a mostanra kikristályosodott két alternatíva. Az egyik elképzelés az úgynevezett „Jugoszféra”, amely szerint senki nem látja szívesen a posztjugoszláv integrációs folyamatokat, de a gazdaság fennmaradása érdekében muszáj véghezvinni őket. A másik, neokolonialista felfogás szerint a korábbi jugoszláv államok, amelyeket „Nyugat-Balkán” néven tereltek újra egybe, csupán a szomszédos EU-tagállamok érdekszféráját képezik. Ezen lehetőségek egyike sem hordozza magában az egyének, a közösségek és a társadalmak autonómiájának ígéretét, amely azonban elengedhetetlen a fenntartható jövő szempontjából.

Pethő-Szirmai Judit

A kurd kérdés Törökországban: A lét joga még nem elég

Baysan, Nurcan; Bozgan, Dilan; Henkens, Nina: The Kurdish Issue in Turkey: The Right to Exist Is Not Enough = Südosteuropa Mitteilungen, 2011, 5-6 no., 12–25. p.

Az elmúlt évek során mintha csökkent volna a kurd nép problémáira irányuló figyelem. A törökországi kurdok helyzetét különböző nézőpontokból lehet megközelíteni: vannak, akik úgy vélik, hogy gazdasági és fejlettségi kérdéstről van szó, míg a többség identitásproblémának tekinti. A szerzők álláspontja szerint ezeket a problémákat nem egymástól elválasztva, hanem összességükben és kellő nyitottsággal kell figyelembe venni a helyzet megértéséhez és előmozdításához. A cikk nem elméleti jellegű politikai elemzés, hanem azokat a hétköznapi gondokat mutatja be, amelyek a szerzők szerint leginkább hátráltatják a konfliktus békés megoldását. A cikk végén ajánlásokat fogalmaznak meg a teendővel kapcsolatban.

A török fegyveres erők és a PKK között harminc éve tartó konfliktus egyik legsúlyosabb következménye a kurd falvak lakóinak kényszerű, tömeges elvándorlása, ami miatt a falusiak elszakadnak rokonaiktól és földjüktől. A városokban viszont képzetlenségük, sok esetben írástudatlanságuk és a török nyelv ismeretének hiánya miatt mélyszegénységbe süllyednek. 2004 márciusában Törökország elfogadott ugyan egy kárpótlási törvényt, de a bürokrácia lassúsága és a korlátozott pénzalap miatt ez nem volt igazán hatékony.

A Törökország délkeleti részén dúló háború másik jelentős folyamata a „faluoörök” rendszere. A faluoörösek államilag pénzelt, félkatonai csoportok, amelyeknek a törvény által deklarált célja a települések önvédelmének biztosítása a PKK-val szemben. A rendszer valójában két részre szakítja a falusi közösséget: az állam szövetségeseire és ellenségeire. 1985 óta 35 török tartományban alakult meg a faluoörök. Ez a gyakorlat – amellet, hogy állandó biztonsági kockázatot jelent – gazdasági hátrányokkal is jár, mert míg a lakosság egy részét elvonja a termelőmunkától, az elüldözöttek nem mernek visszatérni.

Az Európai Unió szintén aggasztónak tartja a Törökország keleti és nyugati fele közötti gazdasági törésvonalat. A kurdok lakta délkeleti területek ördögi körbe kerültek: a lakosság szegénysége miatt kevesebb adó folyik be, ami hátráltatja az infrastruktúra égetően szükséges fejlesztését. Az infrastruktúra hiánya és a feszültséggel teli légkör viszont a befektetőket riasztja el, akik által fejlődésnek indulhatna a térség. A kormány és az AKP tett ugyan szociális lépéseket a szegénység és az elmaradottság felszámolására, de a „terroristagyanúba” keveredő családok ezekből is kiszorulnak.

Több olyan kezdeményezés indult mind állami, mind nemzetközi szinten, amely a kurd lakosság felemelkedését szolgálná, de kevés eredményt sikerült felmutatni. A GAP-projekt például az 1980-as években kezdődött, és az öntözés és az áramtermelés fejlesztését tűzte ki célul gátak és vízerőművek építésével. A hangsúly azonban az áramtermeléssel kapcsolatos beruházásokra tolódott, holott a mezőgazdaságból élő kurd lakosságnak inkább korszerű öntözőrendszerekre lenne szüksége. Ráadásul a gátépítések, illetve az integrált megoldások jelentős ökológiai károkat okoztak a térségben.

A fejlődés kulcsa részben a helyi önkormányzatok kezében van, amelyeket 2000 óta kurd pártok vezetnek. Ugyanakkor az önkormányzatok adósságaik miatt nagyban függenek a központi kormányzattól. A helyi fejlesztési ügynökségek és az unió pedig gyakran éppen ezen adósságok rendezését szabja feltételül a pénzügyi támogatások megítéléséhez. A Kelet-Törökországban érzékelhető demokratikus deficit is problémát jelent: míg az emberek bizalmát a választott helyi önkormányzatok bírják, a jogi és pénzügyi hatalom a központilag kinevezett kormányzóságok kezében összpontosul.

A kurd nép számára az egyik sarkalatos kérdés az anyanyelven elérhető oktatás. A statisztikák szerint kb. 12 millió kurd anyanyelvű ember él Törökországban, ami az összlakosság 14%-a. Ezeknek közel fele még általános iskolát sem végzett, több mint harmaduk pedig írástudatlan. A nők körében ezek az arányok még riasztóbbak: a nyelvi akadályok miatt 80%-uk nem fejezte be az általános iskolát, illetve analfabéta. Mindez súlyos következményekkel jár a kurdok kiemelkedési esélyeire nézve: az oktatási